

TÜNDÉREK ÉS BOSZORKÁNYOK A MAGYAR ÉS AZ OROSZ KOGNITÍV VILÁGKÉPBE. MEGJEGYZÉSEK PETŐFI ÉS PUSKIN VERSEINEK FORDÍTÁSAIHOZ

CS. JÓNÁS ERZSÉBET

Nyíregyházi Főiskola, Orosz Nyelv és Irodalom Tanszék

4400 Nyíregyháza, Sóstói út 31/b.

jonase@nyf.hu

Kivonat: Petőfi és Puskin fordításának nyilvánvaló kötöttségét jelentette a versforma, amely miatt a nyelvi formák, a szinonimák kiválasztási köre szűkült. A fordítás kognitív keretben történő vizsgálata azonban – akár csak az általunk vizsgálat tárgyává tett *tündéreknek* és *boszorkányoknak* mint a JÓ és a ROSSZ megszemélyesítőinek fordítási variabilitása esetében – alkalmas módszert kínál a szövegsemantika és a hermeneutika eddig is ismert, a fordításstiliztikában hasznosított lehetőségeinek további kiszélesítésére. A magyar és az orosz népmesék világából ismert *tündér* és *boszorkány* mentális képét a fordítások pontosan megrajzolják. A konceptualizáció nemzeti kulturális egyéni jegye azokban a szövegrészekben mutatkozik meg, ahol a fordítások az eredetitől eltérnek. A kognitív világkép kulturális konstansai hatással vannak a fordítások nyelvi megoldásaira.

Kulcsszavak: konceptualizáció, kognitív keret, mentális kép, műfordítás, variabilitás

Bevezetés – A kognitív világkép fogalmi konstansai

A világról alkotott gondolati, érzelmi, tapasztalati ismereteink összességét a megismeréstudomány a fogalmi rendszerekre épülő kognitív világképnek nevezi. Ennél szűkebb, s az egyénre és közösségre jellemzően alakul a nyelvi világkép ismereti szegmense, ismereteinkből az a szelet, amelyet nyelvileg is meg tudunk nevezni, amelyet más nyelven is megértünk. A művészi világkép ezekre épülve még szűkebb tartomány, melyet esztétikai jelként, adott esetben irodalmi műként tartunk számon (vö. Cs. Jónás 2009).

Két nemzeti klasszikus, Petőfi orosz fordításait és Puskin magyar szövegeit vizsgálva különösen a mesékre, legendákra épülő elbeszélő költemények és poémák vetik fel a magyar és az orosz világlátás, fogalomértelmezés, vagyis a konceptuális tér különbözőségeinek lehetőségét. Minden kultúra elemei között a mesemotívumok tartalmazzák ugyanis a legjobban megőrzött kulturális mintáinkat, ezekben lelhetők fel leginkább az egyetemes mellett az úgynevezett nemzeti kulturális konstansok, állandók. Olyan fogalmak, (konceptusok) körére kell gondolnunk, amelyek a távoli múltban jöttek létre, és a gondolkodók, írók, valamint a hétköznapi nyelvhasználók meglátásai alapján öröklődtek a kulturális emlékezetben egészen napjainkig. A kulturális konstans vagy állandó nem más, mint a kultúra valamely állandó alapvetése: pl. a számolás, a dátumírás módja, a levél formája, az ábécé stb. Idetartozik ugyanakkor a mesékben a világ fogalmi, konceptuális entitásainak képi helyettesítése, metaforizációja, például a JÓ és a ROSSZ népi mitológikus megjelenítése.

Petőfi *János vitézét*, Vörösmarty *Csongor és Tündéjét*, Arany János *Rege a csodaszarvasról* című elbeszélő költeményét felidézve minden magyar nyelven beszélőnek evidencia, hogy a magyar tudatban a TÜNDÉR a JÓ, a BOSZORKÁNY a ROSSZ megtestesítője. Ez él a kognitív világképünkben, amelynek részletei a megismeréstudomány

nyelvén fogalmazva nem mást, mint a valóság mentális képét adják. Az ilyen kép a nyelvet beszélők kognitív tudata által formálódik, s az érzékszervekben tükröződő elsődleges empirikus valóságképeződés, valamint a gondolkozási folyamatban a tudat által létrehozott, valóságra vonatkozó reflexiók összességét adja. A világ kognitív képe a konceptuális szféra és a tudat sztereotípiáinak összessége, amely a kultúránk jellemzője (vö. Krasznih 2003).

1. Petőfi János vitézének Borisz Paszternak-féle orosz fordítása

Petőfi a *János vitézt* 1844-ben írta. Orosz fordításának vizsgálatához Borisz Paszternak szövegét használjuk fel (Petőfi 1973).

1.1. Tündérek és hableányok

Petőfi *János vitézében* a JÓ népi mitológiából vett metaforizációja a TÜNDÉR alakja. Az elbeszélő költemény végén János vitéz a tündérek országában talál rá Iluskájára. Ezt a világot Petőfi így írja le:

*Tündérországb*an csak híre sincs a télnek,
Ott örökös tavasz pompájában élnek;
S nincsen ott nap kelte, nap lenyugovása,
Örökös hajnalnak játszik pirossága.

Benne tündérfiak és tündérleányok
Halált nem ismerve élnek boldogságnak;
Nem szükséges nekik sem étel, sem ital.
Élnek a szerelem édes csókjaival.

Figyeljük meg Paszternak fordításának szövegét, különös tekintettel a félkövéren és a ritkítottan kiemelt helyekre. A szögletes zárójelben segítségként Borisz Paszternak orosz fordításának (Petőfi 1973: 217–271) szó szerinti magyar jelentését követhetjük nyomon:

<p>Нет ночи в царстве фей, нет ни зимы, ни снега. Там дышат круглый год одной весенней негой. Там не слышал никто об осени и лете, Там алая заря, как утром на рассвете.</p> <p>Там смерти нет, там дни весенних равноденствий,</p> <p>Там тонут юноши и девушки в блаженстве.</p> <p>Там не едят, не пьют, нет ни воды, ни хлеба, И нежности любви – единая потреба.</p>	<p>[A <i>tündérek birodalmában</i> nincs éj, se tél, se hó. Egész évben csupa tavaszi álomban élnek. Ott senki se hallott az őszről és a nyárról. Ott csak pirosuló hajnal van, mint reggel pirkadatkor. Ott nincs halál, ott, mint tavasszal, egyenlő hosszú a nap és az éj, Ott a fiúk és a lányok a gyönyöröket élvezik, Ott nem esznek, nem isznak, nincs se víz, se kenyér, És a gyengéd szerelem az egyetlen szükséglet.]</p>
---	--

Paszternak szövege először a *tündér* szó fordításával lep meg bennünket. Az orosz kulturális szótárban ugyanis az általa használt kifejezést „*feja*” [фeя] – angolul *fairy*, franciául *fée*, németül *Fee*, amely a latin *fatum* „sors” szó többes számú *fata* alakjából származik – nem is szerepel. *Tündér* jelentésben egy másik szóalakot találunk. Ez a „*ruszalka*” [русалка], amely szintén tündért jelent, csakhogy más attribútumokkal:

ruszalka [русалка] * vízitündér, sellő. A → *нечисть* egy megjelenési formája, vizekben élő hosszú, boglyas hajú, halottsápadt, zöld szemű, halfarkú női lény. A ~u éjszakánként a folyók vagy tavak partján tanyáznak, holdfénynél az ágak között himbálódznak, kiáltoznak egymásnak, körtáncot járnak, lábuk nyomában sűrűbben nő a fű, a vetés, ám kártékonyak is tudnak lenni: ráugrálnak a malomkerekekre, összecsomózzák a halászhálókat, vihart, záport, jégesőt támasztanak, akit pedig a kezük közé kapnak, azt halálra csiklandozzák.

Nevük összefügg a → *Пасха* → *Святая Троица* ünnepekkel, amelyen belül a hetedik hét az ősi pogány tavaszünnepek motívumait őrző *русалия* (ennek neve görög közvetítéssel a *rózsaiünnepek* jelentésű latin *rosalia* szóra vezethető vissza), amikor a lányoknak tilos külön-külön az erdőbe menni, mert arra járnak a ~u, és elragadják őket (Soproni 2008: 332).

A Paszternak által használt *tündér* jelentésű *feja* [фeя] szó jelentéskörét keresve nem a *ruszalka*-féle sellőkkel, hanem a varázsló erővel megáldott fiatal szépséges nőalakokkal találkozunk, akik „tünékenyek”, helyet és alakot tudnak változtatni. Hosszú hajú fiatal szépségek:

feja [фѣя] – tündér

A kelta és a germán folklórban varázserővel és tudással rendelkező személy, amely kereszteléskor ajándékokat szokott hozni, például varázslatos tudást vagy képességet (vö. *Csipkerózsika* meséjében a 12 jó tudós asszony és a 13., a gonosz). A tündér hatalmát varázsvesszőjével érvényesíti, csodákat művel. A népi elképzelésben a tündérnek összetett jelleme van: szeszélyesek, olykor kegyetlenek vagy máskor jószívűek; nagyon sértődékenyek, de esztétikai érzékkel is rendelkeznek – szeretik a táncot, a zenét. A tündérek alakja egybeesik a jó tündér vagy koboldok alakjával, akik jószágosak, kedvesek, bájos teremtmények.

<http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D0%B5%D1%8F>

A magyar *tündér* szavunk nem különbözteti meg a szóalakban az erdők, mezők, vizek tündéreit, ahogyan az orosz nyelvben látjuk. Ám alakja mélyen él a magyar kulturális emlékezetben:

A *tündér* etimológiája nem tisztázott – vannak, akik egy sumér szógyököt ismernek fel benne (*dingir* sumer nyelven „isten(ség)”, „ég” jelentésű); mások [török](#) eredetűnek mondják.

A magyar tündérmítológia legszebb pillanatait Orbán Balázs, Benedek Elek, Vörösmarty Mihály és Ipolyi Arnold ősvalláskutató pap örököltette meg korunk számára. „Ez emlékek tanúsítják, hogy Erdély és hétvéra, a héterdő, nem ok nélkül tartott a tündérek regés hónapjának, rá a tündérek hónapát jelölő hetes szám utalt már, vagy hogy e számok értelme ránézve ily mythosai alaphól alkalmaztatott, mint a hol bizonyára az egész magyar földön legrégebb, és legeredetibb ősvallási pogány cultus létezett, ha felvesszük hogy az attilai székely maradékok által ez az újabb bejövétig élénken és szakadatlanul gyakoroltatott, mint pedig a Magyarországon megerősült kereszténység idejében, amannak Pogány váraiban még sokáig dívott; *a papi jósnői szertartások, és az őshit emléke sokáig fenntartatá az általunk képviselt tündéri képzetek emlékét is*, minélfogva természetes, hogy a tündér emlékek még élénkebben fennmaradtak e helyekhez tapadva, a minthogy már általában is a legbecesebb néhány mythosai emlékünkné” (Ipolyi Arnold) [kiemelés tőlem Cs. J. E.] <http://hu.wikipedia.org/wiki/T%C3%BCnd%C3%A9r>

A tündérek birodalmának jellemzését Paszternak Petőfi szavait kibővítve kiegészíti néhány olyan fordulattal, amely az orosz gondolkodásban, a kognitív világképben fontos elem, s a JÓ metaforáját erősíti. A ritkított betűkkel szedett helyeken találjuk ezeket. Sorra mind a természet jelenségei, időjárással kapcsolatos fogalmak: *a hó, az évszakok, a tavaszi napéjegyenlőség [дни весенних равноденствий]*. A zord orosz klíma, a rövid, de égető, erdőtüzekkel járó nyár és az európainál sokkal hosszabb, akár októbertől májusig tartó tél kegyetlenül hideg viszonyai között sokkal inkább felértékelődik a tavasz, fontosak lesznek az éjszakával egyenlően hosszú nappalok, s válnak a JÓ metaforizációját fokozó eszközzé.

A ROSSZ konceptusa céltartományának metaforikus helyettesítő forrástartománya Petőfinél a *János vitéz* boszorkányképéből bontható ki:

1.2. Boszorkányok és táltosasszonyok

Petőfi elbeszélő költeményében Iluska mostohájáról, a gonosz boszorkányról a történet elején ezt olvashatjuk:

A **rossz vén mostoha** ekképp gondolkodott;
Kövezték ezek a szók a gondolatot:
(S nem mondhatni, hogy jókedvvel ejtette ki,)
„Megnézem, mit csinál? ha henyél: jaj neki!”

Jaj neked Iluska, szegény árva kislyány!
Hátad mögött van már a **dühös boszorkány**;
Nagy szája megnyílik, tüdeje kitágul,
S ily módon riaszt föl szerelem álmából:

Az idegen nyelvi fordításban feltételezhető, hogy szintén megjelenjen a „**dühös boszorkány**” képe, ha a fordítás nyelvéhez tartozó kulturális háttérben is szerepel a „boszorkány” fogalma, nyelvi képi megjelenítése és attribútumai. Az orosz átültetésben, igaz, transzponálva, vagyis más szövegmondatba helyezve, de meg is találjuk a „**kibírhatatlan gonosz boszorkány**”-t:

<p>Та мачеха была несносной ведьмой злою. Не знала Илущка от мачехи покоя. «Небось, баклуши бьет, – так думала старуха, – Накрою-ка ее, влеплю ей олеуху.»</p> <p>Ах, Илущка, беги от мачехи, родная! Бедняжка, не уйди тебе от нагоняя. От сладких снов любви, несчастная сиротка, Ты вдруг пробуждена ее визгливой глоткой.</p>	<p>[A mostoha kibírhatatlan gonosz boszorkány volt. Nem ismert nyugtot mostohájától Iluska. „Ha henyél – gondolta a vénasszony, Elkapom, majd adok én neki”.</p> <p>Jaj, Iluska, kedves, fuss a mostohától! Szegénykém, nem kerülheted el a szidalmakat. A szerelem édes szavaiból, szerencsétlen árvát, Hirtelen visitó ordítás ébreszt fel.]</p>
--	---

Vándorlásai végén János vitéz a boszorkányok tanyáján fedezi fel ismét Iluska mostoháját. Petőfi így írja le a barlang mélyén meglesett boszorkányszombatot:

Nem szárnyzuhogás volt az tulajdonképpen,
Boszorkányok szálltak arra **seprőnyélen**.
Boszorkányoknak a sötétség országa
Rég ideje a, hogy birtoka, tanyája.

Ország gyűlését ökelmök itt tartanak,
Éjfél idejében idelovaglanak.
Most is gyülekeznek ország gyűlésére
A sötét tartomány kellős közepére.

Egy mélységes barlang fogadta be őket,
 A **barlang** közepén **üst alatt tűz égett**.
 Ajtó nyitásakor meglátta a tüzet
 János vitéz, s annak irányába sietett.

Paszternak fordítása ismét a félkövérrel és ritkítottan kiemelt szövegrészekben érdemel figyelmet:

<p>Не крылья птиц над ним в полете трепетали, А толпы ведьм верхом на метлах пролетали. В бессолнечность, в страну беззвездья и безлунья Слетались испокон на шабаш свой колдуньи.</p> <p>Сюда на сборища для плясок до упаду Столетиями они слетались кавалькадой. Они в данный миг собрались в сердце пуши, Где лес непроходим и мрак черней и гуще.</p> <p>Они теснились тут вокруг костра в пещере, Как Янош посмотреть успел сквозь щелку двери. Потрескивал огонь сухих еловых сучьев, И свешивался вниз котел с железных крючьев.</p>	<p>[Nem madárszárnyak verdestek fölötté repülve, Hanem boszorkányok serege szállt seprűnyélen. Napnélküli, csillagatlan, holdvilág nem látta Országukba gyűltek régtől fogva sábeszre a varázslók.</p> <p>Ide az ájulásig tartó táncvigasságra Évszázadok óta jár ez a sereg. A rengeteg szívében adott percben összegyűltek, Ahol az erdő a legsűrűbb, s legmélyebb a sötétség.</p> <p>A barlangban a tűz körül tolongtak, Amikor János épp be tudott lesni az ajtó résén. Sercegett a száraz fenyőágak tüze, S vaskampókról lógott le egy kondér.]</p>
---	---

A magyar népmesék világából ismert boszorkány mentális képét az idézett versrészletek pontosan megrajzolják: gonosz, csúf öregasszony, aki seprűnyélen lovagol és a boszorkányszombaton a társaival együtt egy barlangban (vö. a magyar boszorkányoknak a Gellért-hegyen volt a gyülekezőhelye) tanácsot tart, s üstben varázssitalt kotyvaszt az éjfél sötétjében. Alakja nálunk összefonódik a vasorrú bábaéval, minthogy a boszorka mindenképp öreg, csúnya nőalak:

A **boszorkány** szó eredetét tekintve az ótörök *baszargan, baszorgan* „nyomás” jelentésű jövevényszavunkra megy vissza. Alapjelentése az a lény, amely rátelepszik az alvó mellére, *megnyomja*, s ezzel gyötrő lázálmodat idéz elő. Későbbi jelentése átment azokra a nőkre, akik valakit gonosz hatalom, „nyomása alatt tartottak”. Hasonló értelme van a boszorkánysággal kapcsolatos *lidérc, lúdvérc*

„nyomó démon” szavunknak, amely a „lidércnyomás”

kifejezésünkben ma is él (vö.

<http://hu.wikipedia.org/wiki/Boszork%C3%A1ny>).

A kognitív világkép szempontjából az orosz fordításnak azok a helyei érdemelnek figyelmet, ahol Paszternak eltér a magyar eredetitől, s a kevésbé informatívnak tartott magyar szövegelemek helyét a saját orosz kultúrájából ismert, boszorkányokhoz tartozó jellemzők felsorolásának szenteli (ritkítottan szedett részek). Ezek a részletek azt sugallják, hogy az orosz népmesék boszorkánya, a „*vegyma*” [ведьма], kissé eltér a magyar párjától. A boszorkányszombat varázstánca, amelyet Paszternak betold, révedésbe, ájulásba torkollik, s minket a honfoglaló magyarok pogány mágiáira emlékeztet. Ám ezt a lendületes táncot csak fiatalabb nőkkel lehet elképzelni. Az orosz *boszorkány* így átveszi mintegy a magyar őskultúrából ismert, a táncal varázslásba révülő *táltosasszony* nem annyira gonosz, mint inkább emberfölötti tudással, hatalommal rendelkező szerepét. Az orosz *boszorkány* szó jelentése is „tudós nő, jövőbe látó asszony”:

vegyma [ведьма]

A szláv szó «ведьма, ведьмак, ведун, ведунья» a régi orosz «ведъ» töre vezethető vissza, jelentése «ведать» („tudni”). A régi orosz szó jelentése még „varázslás, jóslás, táltosság”.

A szlávoknál a boszorkányok alapvető képessége a gonoszkodás, a tehenek tejének összezavarása, a birkák gyapjának, a háziszárnyasok tojásának, a disznók szalonnájának megrontása, az emberek termésének tönkretétele, betegségek hozása, élelmiszerek megrontása. A boszorkány a természet jelenségeit is irányítja, zivatart hoz, aszályt idéz elő. Az álmot is meg tudja rontani.

A szlávok világában – Nyugat-Európával ellentétben – a boszorkányság nem jelentett egyházi bünt, az egyházi hierarchia nem figyelt ezekre a praktikákra. Például Ukrajnában rendszeres boszorkányüldözés sem volt. A moszkvai fejedelemségben a boszorkányokat a prostituáltakkal egyenlő törvény védte, s a jóslás önmagában nem számított büntettnek.

<http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D0%B5%D0%B4%D1%8C%D0%BC%D0%B0>

2. Puskin *Ruszlán és Ludmilla* című poémájának Fodor András-féle magyar fordítása

A JÓ és a ROSSZ népi mitológiai reprezentációit vizsgálva az orosz források közül A. Sz. Puskin poémái és meséi szolgálnak kiváló forrásként. A *Ruszlán és Ludmilla* című poéma (1828) morfológiai felépítése és szövegsemantikai elemei a kortárs magyar költő, Petőfi Sándor *János vitézé*vel állíthatók párhuzamba. Rögtön az Előhang tartalmazza az orosz népi mitológia tündérekre és boszorkányokra vonatkozó konceptuális terének leírását, a mesefigurák nyelvi reprezentációit. A JÓ és a ROSSZ metaforizációi közül mi csak a TÜNDEK és a BOSZORKÁNY alakjának kognitív terére, annak kellékeire és jellemzőire összpontosítunk.

(www.rvb.ru/pushkin/01text/02poems/01poems/0784.htm?start=1&length=1):

**Alekszandr Puskin:
RUSZLÁN ÉS LUDMÍLA
(Fodor András fordítása)**

Zöld tölgy a tenger szögletében,
színarany lánc a derekán,
s egy tudós kandur nappal éjjel,
a láncon folyton körbejár:
ha jobbra indul - dalt dalolgat,
ha balfelé - mesét regél.

Csodás az ott: manók bolyongnak,

az ágon tündér üldögél;

ott ismeretlen úton járva
rejtélyes állatok nyoma;
ott kunyhót tart a réce lába,
se ajtaja, se ablaka.

Ott erdő, völgy dús titkú tája,
hullámot hajtó tenger árja
hajnalban puszta partra hág,
a harminc vitéz pompás csoportja
a tiszta habból kel ki sorba,
hozván a vízi-bácsikát

Útközben ott királyfi ejt el
fogolyként retentő királyt,
s a nép előtt a fellegekben
erdőkön át és vízen át
varázsló hurcol daliát.

Királynő sír ott börtönében,
hű farkas őrzi szóra készen;

**kunyhó a vén banyával ott
maga-magától vánszorog.**

Zsugori cár ott kincsén virrad,
hazai ott a lég s az illat!

Ott járva mézsört ittam én,
zöldelni láttam parti tölgyet,
alatta kandurt ülni, bölcsset,
amint meséből mesél.

Emlékszem egyre. Ím az ének,
amit most néktek elbeszélek...

**А. С. ПУШКИН:
РУСЛАН И ЛЮДМИЛА**

У лукоморья дуб зеленый;
Златая цепь на дубе том:
И днем и ночью кот ученый
Всё ходит по цепи кругом;
Идет направо — песнь заводит,
Налево — сказку говорит.

Там чудеса: там леший
бродит,

Русалка на ветвях сидит;

Там на неведомых дорожках
Следы невиданных зверей;
Избушка там на курьих ножках
Стоит без окон, без дверей;
Там лес и дол видений полны;
Там о заре прихлынут волны
На брег песчаный и пустой,
И тридцать витязей прекрасных
Чредой из вод выходят ясных,
И с ними дядька их морской;
Там королевич мимоходом
Пленяет грозного царя;
Там в облаках перед народом
Через леса, через моря
Колдун несет богатыря;
В темнице там царевна тужит,
А бурый волк ей верно служит;

Там **ступа с Бабою Ягой**

Идет, бредет сама собой;

Там царь Кашей над златом
чахнет;

Там русской дух... там Русью
пахнет!

И там я был, и мед я пил;
У моря видел дуб зеленый;
Под ним сидел, и кот ученый
Свои мне сказки говорил.

Одну я помню: сказку эту
Поведаю теперь я свету...

(1828)

Puskin szövegében az első, félkövérrel kiemelt helyen a fentebb már ismertetett hableányról, vízi tünderről, a *ruszalkáról* van szó, aki *az ágon üldögél* (*Русалка на*

ветях сидит). Fodor András fordítása – a magyar konceptualizációval egyező módon – nem különíti el a magyar tudatban élő *tündértől* ezt a kibontott hajú, halfarkú női alakot, amely az orosz mesékben olykor kijön a partra, az ágakra telepedve énekel, elbűvöli az arra járókat, s ha akarja, lehúzza őket a folyó vagy a tenger mélyére. Tehát egyszerre vonzó és veszélyes népi mitológiai megtestesítője a JÓ-nak és a ROSSZ-nak (Zinovjeva, Jurkov 2006: 250–251).

Puskin Előhangjában a *vasorrú bába*, a „Baba Jaga” [Баба Яга] mint a *boszorkány* szinonimája jelenik meg. Nem seprűnyélen lovagol, hanem szintén az orosz mesék szerinti másik módon, *mozsárban ülve pörög-forog*, s így halad előre (*смына с Бабою Ягой/ Идем, бредем сама собою*). Fodor András magyar kognitív világképében ez a kellék nem idéződésként fel, hiszen a magyar népmesékben a banya kunyhóban lakik, s az hihetően el is tud indulni vele, ezért a magyar fordítás így hangzik: *kunyhó a vén banyával ott / maga-magától vánszorog*.

A *vén banya* és a *vasorrú bába* rokon jelentése mellett tudnunk kell ugyanakkor, hogy az orosz népi mitológiában a *vasorrú bába* egy nagy *mozsárban* repül, és seprűjével maga mögött seperve azonnal eltünteti a nyomot, amerre jár. Tyúklábon álló kunyhóban lakik, bütykös, göcsörtös a lába, kampós az orra, igazi vén „*bába*” vagyis „*banya*”. Az orosz „*jaga*” [яга] visszavezethető a „*jazja*” [язя] töre, ami az ősi közös szláv nyelvben egykor szintén *boszorkányt* [ведьма] jelentett (vö. Zinovjeva, Jurkov 2006: 255–257).

Mind Petőfi, mind Puskin dolgozatunkban elemzett műveinek fordítása szemléletesen bizonyítja, hogy a világ kognitív képe egészében és részleteiben

meghatározza a környezetünk és tudatunk entitásainak nyelvi leképeződését. A fordításban a kevésbé informatív „üres” helyek automatikusan vonzzák a lehetőséget, hogy a fordító egyéni tudásával „kiegészítse” az eredeti szöveget. Ezeken a helyeken a fordító akaratlanul is vall saját kultúrájának kognitív világgképéről.

3. A kognitív világgkép és a fordítás

A kogníció mint a megismerés folyamata az emberi tudatban tükröződő környező valóságnak és információinak tudati feldolgozása. Napjainkban a tudomány – kiszélesítve a kogníció fogalmát – nem csupán a „megismerést” és a „megismeréshez tartozót” érti alatta, hanem minden „belső”, „mentális”, „interiorizált” jelenséget is (Kubrickova 2004: 9). A kognitív nyelvészet az interdiszciplináris kognitív tudományok egyike, amely e mentális szféra nyelvi reprezentációit követi nyomon.

A nyelvi kulturológia is megállapítja, hogy a világról szerzett tudásunk alapját egy egységes mentális információ mint conceptus adja. Ez biztosítja azt a fogalmi szférát, melyen keresztül a világot látjuk (vö. Balasova 2004). A nyelvi kulturológia pozíciójából jól hasznosítható a *mezőmodell*, amelyben a *centrum* és a *periféria* jelenti az elsődleges és másodlagos információkat. A. V. Kosztyin szerint a nyelv kumulatív funkciójára kell ez esetben gondolnunk, amely biztosítja, hogy a nyelvben az össznépi tudás, tapasztalás, világlátás, világérzet tömörüljön. Ez a kumuláció (*centrum, mag*) egy olyan elsődleges konceptualizált világformát képez, amely tudat alatt meghatározza és őrzi világgképünket, történelmi tudásunkat és emlékezetünket életünk szociális meghatározottságú jelenségeiről, eseményeiről (Kosztyin 2002).

A fordítás során mind a szerző, mind a fordító tudatában ez a kumulatív nyelvi funkció működik. A kognitív szemlélet ebből a begyűjtő, felhalmozó nyelvi képességből kiindulva alkalmazható a fordításstiliztikában. Petőfi és Puskin fordításai esetében az elemzés tárgya egy központi kognitív entitásnak, a JÓ és a ROSSZ conceptusának népi mitologikus metaforizációja. A fogalom centruma, magja mindkét nyelvben azonos, de a periférián észrevehető – és a fordításokban meg is jelenik – az eltérések saját kultúrára jellemző reprezentációja (vö. Tátrai 2008). A metaforikus helyettesítés és annak nyelvi formái még így sem fedik le teljes egészében az adott nyelvet beszélők kulturális emlékezetében élő ismereteket, a konceptuális térhez tartozó asszociációkat, a művészi szövegemlékekben, mesékben, legendákban, versekben megragadható teljes fogalomfeldolgozást.

A műfordítás sajátos módon formailag kötött területe a versfordítás. A szótagszám, a rím, ritmus megtartásához olykor számos lehetőséget fel kell áldoznia a fordítónak, máskor saját eszköztárból kell kitöltenie az adott poétikai keretet. Petőfi és Puskin fordításánál nyilvánvaló kötöttséget jelentett a versforma, amely miatt a nyelvi elemek, a szinonimák kiválasztási köre szűkült. Más helyen ezt kompenzálva gazdagodott a szöveg. A fordítás kognitív keretben történő vizsgálata – akár csak az általunk vizsgálat tárgyává tett *tündérek* és *boszorkányok* mint a JÓ és a ROSSZ megszemélyesítőinek fordítási variabilitása esetében – alkalmas módszert kínál a fordításbeli eltérések magyarázatainak megtalálásához, egyúttal a szövegsemantika és a hermeneutika eddig is ismert, a fordításstiliztikában hasznosított lehetőségeinek további kiszélesítéséhez.

Irodalom

- Балашова, Е.Ю. 2004. *Концепты любовь и ненависть в русском и американском языковых сознаниях*. Автореф. дис. канд. филол. наук. Саратов.
- Cs. Jónás E. 2010. Az orosz kognitív nyelvészet fogalmi kategóriái és terminológiai bázisa. *Magyar Terminológia* 1. sz. 6477.
- Красных, В. 2003. «Свой» среди «чужих»: миф или реальность? Москва: «Наука».
- Шандор Петефи 1973. *Собрание сочинений в трех томах*. 2. Будапешт: Изд. «Корвина».
- Soproni A. 2008 *Orosz kulturális szótár*. Budapest: Corvina
- Зиновева, Е. И. – Юрков, Е.Е. 2006. *Лингвокультурология*. Санктпетербург: Изд. «Осипов»
- Кубрякова Е.С. 2004 Об установках когнитивной науки и актуальных проблемах когнитивной лингвистики. *Вопросы когнитивной лингвистики*. № 1:6–17.
- Костин, А. В. 2002. *Способы концептуализации обыденно-бытовых понятий в разножанровых произведениях В. И. Даля*. Иваново.
- Tátrai Zs. (társszerző Karácsony Molnár E.) 2008. *Jeles napok, ünnepi szokások*. (5. kiadás) Budapest: Mezőgazda Kiadó.